

เมื่อวันที่ 8 มกราคม 2539 ผู้เขียนได้รับเชิญไปเป็นผู้เปิดการประชุมสัมมนาสมัชชาเกษตรกรรมทาง-
เลือกและบรรณายพิเศษ ที่สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช จากภาพซึ่งพบเห็น
มีเหตุทำให้ฉันมาเขียนฝากไว้เป็นแง่คิดแก่ผู้สนใจ โดยที่คิดว่าน่าจะมีการติดตามค้นหาความจริงต่อไปในอนาคต

ก่อนอื่น คนเชื่อว่าภาพรวมซึ่งเห็นได้ในขณะนั้น เป็นสิ่งบ่งบอกถึงแนวคิดซึ่งถ้าให้ความสำคัญในระยะยาว
น่าจะช่วยให้มั่นใจได้ว่า มีแนวโน้มมุ่งสู่การสร้างสรรค์คุณภาพการศึกษา ที่มีกระแสข้อมูลความรู้ทางวิชาการ
จากสถาบันการศึกษาออกไปสู่ประชาชนคนท้องถิ่น ทั้งนี้และทั้งนี้เนื่องจากสถาบันการศึกษามีหน้าที่สร้างประโยชน์-
สุขแก่สังคมอย่างสำคัญ

ก่อนหน้านั้นไม่นานนัก คนก็ได้รับโอกาสในลักษณะคล้าย ๆ กันกับที่นั้น โดยที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัยได้เชิญไปมอบรางวัลให้กับครู ซึ่งประกอบกิจกรรมอาสาสมัครเกี่ยวกับงานพัฒนาเด็ก ทำให้รู้สึกชื่นชมเมื่อ
ได้เห็นภาพกระแสที่มีการเชื่อมโยงถึงกันระหว่างสถาบันการศึกษากับคนทั่วไปเน้นระดับชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ยังคงคนซึ่งทำงานในองค์กรอาสาสมัครน่าจะเป็นที่เชื่อมั่นว่า มีรากฐานหยั่งลงลึกซึ่งจากผิวพื้นดิน

คนเชื่อมั่นว่า ถ้าผลจากการจัดการศึกษามีเหตุมีผลสร้างเสริมรากฐานแต่ละคน ให้สามารถหยั่งลงลึกซึ่ง
จากผิวพื้นดินยิ่งขึ้นเพียงใด ผลลัพธ์ที่น่าจะนำสู่การสร้างสรรค์ทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติ ดัง
ที่ผู้บริหารสถาบันการศึกษา และประชนสมัชชา ฯ ได้กล่าวไว้ในความบางตอน

ผู้เขียนเห็นว่า เสมือนต้นไม้ซึ่งปลูกลงบนพื้นดินและพบว่า จากเมล็ดเล็ก ๆ ที่งอกขึ้นมาอย่างมีชีวิตชีวา
จนกระทั่งเติบโตขึ้นเป็นต้นอีกทั้งมีใบและกิ่งก้านสาขา จนในที่สุดก็ออกดอกออกผล แต่สิ่งหนึ่งซึ่งเรามองด้วยตา-
ไม่เห็นหากมีความสำคัญที่สุดน่าจะให้แก่ส่วนรากฐาน เนื่องจากกือส่วนซึ่งอยู่ใต้พื้นผิวดิน

ถ้าเอาหลักเดียวกันมาใช้พิจารณาถึงสังขรณ์ของชีวิตมนุษย์ซึ่งมีธรรมชาติไม่ได้ยึดติดที่ เช่นต้นไม้ แต่มี
จิตใจทำหน้าที่เป็นรากฐาน และมองด้วยตาธรรมดามองไม่เห็นคงต้องอาศัยภูมิปัญญา ซึ่งอ่านได้จากพฤติกรรมที่แต่
ละคนแสดงออก หากผู้อ่านมีรากฐานลึกซึ้งกว่า แต่ผู้ที่มีรากฐานลึกซึ้งจริงและอ่านได้ ย่อมมีความเข้าใจเหนือกว่า
ความรู้ลึกตำหนัและคิดทำร้ายผู้ที่ยังตนเขิน

มนุษย์เราที่มีการทำร้ายกันเป็นเพราะความไม่เข้าใจทำให้ไม่อาจยอมรับได้ ถ้าเข้าใจลึกซึ้งจริงย่อมพบ
ว่า "คุณธรรมกับอำนาจเป็นสิ่งอยู่ร่วมรากฐานเดียวกัน" การศึกษาในปัจจุบันจึงต้องการความรู้ความเข้าใจใน-
ลักษณะดังกล่าวเป็นอย่างมาก โดยที่เห็นว่าไม่ใช่คนละด้าน "คุณธรรมถือเป็นสิ่งอยู่ในรากฐาน ส่วนอำนาจถือเป็น-
สิ่งซึ่งนำมาประทับตกแต่งให้ภาพรวมเกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น"

ดังนั้น อำนาจซึ่งได้รับการนำมาใช้โดยซาคคุณธรรมคงไม่ช่วยให้สังคมก้าวไปได้อย่างปลอดภัยแต่จะส่งผล
ทำลายกว้างขวางมากขึ้น ดังเช่นที่เห็นกันอยู่ในบ้านเมืองทุกวันนี้ไม่ว่าการแก้ปัญหามอญหรือพัฒนาในทุก ๆ เรื่อง
เพราะฉะนั้นการบริหารการศึกษาจึงหาใช่เพียงภาพของการเพิ่มจำนวนโรงเรียนและเครื่องมือการสอน รวมถึงการ-
เพิ่มเงินงบประมาณ หากน่าจะคิดได้ถึงแนวทางแก้ไขปัญหาซึ่งเป็นมาแล้วอย่างถึงสังขรณ์

ในวันนั้นจึงน่าจะถือว่าเป็นโอกาสดี โดยที่มีคนทั่วไปโดยเฉพาะระดับล่าง ๆ เข้ามาสัมผัสกับบรรยากาศใน
สถาบันซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาและได้รับการต้อนรับจากคนในอย่างอบอุ่น โดยเฉพาะจากครู-
อาจารย์กระทั่งถึงนักศึกษา โดยที่มีโอกาสรู้จักคุ้นเคยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทำให้เชื่อว่า เมื่อ-
सानต่อไปอย่างไม่ว่าง ๗ จุดหนึ่งน่าจะถึงจุดเป็นหนึ่งเดียวกันและร่วมมือกันได้

หลักสำคัญที่สุดซึ่งสังคมจะมีโอกาสพัฒนาตัวเองไปสู่ความเป็นหนึ่งไม่ได้เน้นที่การพูด และไม่ได้อยู่ที่การมองเห็นกันหากอยู่ที่การปฏิบัติร่วมกันจากรากฐานจิตวิญญาณของแต่ละคน ถึงจะเกิดกระแสความเข้าใจซึ่งกันและกันให้เป็นความจริง และหลักการดังกล่าวถือเป็นหัวใจสำคัญไม่ว่าจะปฏิบัติในเรื่องใด ดังนั้นการที่นำมาเขียนคงไม่แยกส่วนหากพยายามที่จะนำเรื่องต่าง ๆ มากล่าวผสมผสานกันไป และคงต้องมองเห็นถึงพื้นฐานในลักษณะซึ่งเรียกกันว่า "มีความหลากหลาย"

ในช่วงหลัง ๆ เรามักนำเอาประเด็น "ความหลากหลายทางชีวภาพ" มาพูดมาเขียนกันเป็นช่วง ๆ แต่ในสภาพที่เป็นความจริงของสังคมปัจจุบัน สิ่งซึ่งแสดงออกก็เปิดโอกาสให้อ่านได้ว่า "เรามักมองทุกสิ่งทุกอย่างในลักษณะลึ้มตัว หรือมองข้ามตัวเอง" ทำให้คนส่วนใหญ่แก่นักวิชาการซึ่งน่าจะเป็นที่พึ่งของประชาชนมุ่งไปยังภาพ-ความหลากหลายของต้นไม้และสัตว์

แต่หลักธรรมก็ได้ชี้ไว้ชัดเจนว่า "ทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งมีเหตุมีผลสัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตมนุษย์แต่ละคน ย่อมมีเหตุมีผลแสดงอยู่ในรากฐานมนุษย์เอง" ดังนั้นไม่ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นกับป่าซึ่งรวมเอาต้นไม้และสัตว์ อีกทั้งสรรพสิ่งอื่น ๆ เข้าไว้ด้วยกันรวมถึงมนุษย์เองด้วย เป็นสิ่งมีเหตุสืบเนื่องมาจากมนุษย์ มนุษย์จึงย่อมต้องรับผลจากกรรมที่ตนกระทำไว้ในวัฏจักรอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังเช่นที่เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นในปัจจุบันว่า "สังคมซึ่งมีแต่ละคนอยู่ร่วมกันกำลังสะท้อนให้เห็นภาพกระแสการเปลี่ยนแปลงที่วนกลับมามีหลายตัวเองเป็นสังขาร"

ดังนั้น ถ้าเรายังไม่สามารถหวนกลับมาสำรวจตัวเองให้ถึงความจริงได้อย่างถ่องแท้ เพื่อหวังเข้าใจตัวเองและยอมรับได้ คงไม่อาจมองเห็นและคิดถึงสิ่งซึ่งกล่าวมาแล้ว การณ์จะเข้าใจตัวเองได้ซึ่งจะทำให้เกิดปัญญาคิดว่าคงหนีไม่พ้นวิถีทางเดียวคือ "เน้นความสำคัญที่มุ่งสู่ความเป็นหนึ่งให้เกิดขึ้นภายในรากฐานตนเอง" ถ้ามองที่ภาพรวมของต้นไม้แต่ละต้นและมองใกล้ถึงสังขารอย่างครบถ้วนน่าจะพบว่า จากโคนลงไปสู่รากในที่สุดซึ่งไปถึงรากแก้วอันถือเป็นรากใหญ่และลึกที่สุด อีกทั้งมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น ส่วนรากอื่น ๆ เป็นเพียงแขนง

ส่วนต้นไม้ที่รากแก้วผู้ไปแล้ว คงเหลือแต่รากแขนง ถูกลมพัดไม่แรงนักก็อาจโค่นล้มลงได้ง่าย เมื่อนำวิถีการพิจารณามาถึงตรงนี้ น่าจะมองเห็นได้ชัดเจนพอสมควรว่า มีเหตุแจ่มอยู่เพียงดอกเดียวคือ "เหตุและผลซึ่งปรากฏเป็นธรรมชาติของกระแสที่เชื่อมโยงภาพของการเปลี่ยนแปลงเป็นสังขารและมีความต่อเนื่องเป็นเนื้อเดียวกัน" ซึ่งคงจะต้องถามตัวเองว่า เราสนใจที่จะเรียนรู้และหยั่งถึงมันได้ รวมถึงการนำปฏิบัติอย่างซื่อสัตย์ต่อมันหรือเปล่า หรือว่าหวั่นไหวโดยมุ่งไปเกาะอยู่กับอามิสลักษณะต่าง ๆ ซึ่งปรากฏภาพล่อตาล่อใจอยู่รอบด้าน

เมื่อกล่าวมาถึงช่วงนี้ น่าจะเห็นได้ชัดเจนว่า เรามุ่งไปโทษคนโน้นคนนั้นไม่ได้ แต่ควรหวนกลับมามองที่ตัวเอง แม้เขาจะหามาเพื่อหวังสนองความต้องการของเรา แต่ถ้าใช้อย่างรู้เท่าทันเหตุที่จะตกอยู่ในความประมาท เราคงไม่ต้องตกเป็นทาส ทำให้ชีวิตแม้สังคมต้องตกอยู่ในสภาพเสียหายหนักขึ้น โดยเฉพาะหากมองที่การเกษตรจากเงื่อนไขดังกล่าว ทำให้เห็นความสำคัญได้แก่ว่าเป็นงานอาชีพ ซึ่งจริง ๆ แล้วถือเป็นวัฒนธรรมเพราะมีรากฐานผูกพันเป็นสังขารอยู่กับชีวิตและผืนดินเกิด

ในช่วงหนึ่งของบรรยากาศก่อนการประชุม ก็ได้มีคำปรารภสะท้อนออกมาจากผู้นำท้องถิ่นเน้นถึง "ความซื่อสัตย์ - ความมั่นคง - การร่วมมือกัน" สิ่งเหล่านี้ก็มีสองด้าน แต้นบนพื้นฐานความจริงของสังคมไทยทุกวันนี้ น่าจะมองต่อไปอีกว่า สิ่งดังกล่าวเป็นสภาพของคนส่วนใหญ่หรือส่วนน้อย อย่างไรก็ตามใคร่ขอฝากไว้เป็นแง่คิดต่อไปว่าถ้าทำให้เป็นกลางน่าจะเห็นว่า "มากหรือน้อยยังไม่ใช่เรื่องสำคัญ เพราะมากก็เหลือน้อยได้ และน้อยก็กลายเป็นมากได้" ถ้าเราซื่อสัตย์ต่อตัวเองและนำปฏิบัติอย่างมั่นคงอยู่กับเหตุและผล

เช่นเดียวกับคนเดินถนน แม้ได้ยินประกาศว่าอย่าหึงหยาเพื่อช่วยให้บ้านเมืองสะอาด ท่ามกลางความหลากหลายทางจิตใจที่เดินปะปนกันอยู่ บางคนก็ไม่สนใจกับการขึ้นำ ยังคงหึงต่อไปอีก บางคนอาจมองข้ามมอง

ขวา ถ้าเห็นว่าคนอื่นไม่ทิ้งก็ไม่กล้าทิ้ง แต่คนลักษณะนี้หากคิดว่าคนอื่นไม่เห็นก็แอบทิ้งได้ ส่วนกลุ่มสุดท้ายไม่สนใจว่าใครจะทิ้งเกลื่อนถนนแต่คนไม่ยอมทิ้งเด็ดขาด ซึ่งคนกลุ่มหลังนี้เองที่สะท้อนภาพพฤติกรรมอธิบายความหมายของ "การถือสังจะ และการทิ้งตนเอง" ได้อย่างชัดเจน หากรู้สึกว่ามีคนลักษณะเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมหมายความว่า สังคมมีแนวโน้มดีขึ้นเป็นธรรมชาติ หากเรามองอย่างไม่ยึดติดมากนักน่าจะอ่านได้ถึงนิสัยซึ่งมีเหตุผลกำหนดพฤติกรรมของคนว่า คนในสองกลุ่มแรกนั้นแหละไม่ว่าไปอยู่ที่ไหนย่อมหนีไม่พ้นการกระทำช้อราชฎ์บังทลวง ไม่ว่าจะปรากฏออกมาในลักษณะใดถ้าพบว่ามีโอกาสใน เรื่องนั้น

บนพื้นฐานสังคมที่ตกอยู่ในสภาพซึ่งส่วนใหญ่พึ่งตนเองไม่ได้ แต่อีกด้านหนึ่งก็รู้สึกว่าจะส่วนน้อยจะถูกกลืนไปหมด และจากกรณีการทิ้งขยะแม้คนในกลุ่มที่รู้สึกว่าเป็น "ใครเห็นไม่เห็นและใครทิ้งมากมายแค่ไหน คนก็จะไม่ยอมทิ้ง" ซึ่งสังคมกำลังต้องการคนลักษณะนี้มากขึ้น และหากเป็นคนสนใจคิดโดยที่ไม่ยอมให้ เรื่องต่าง ๆ ผ่านผ่านไปเฉย ๆ แม้เรื่องเล็กเมื่อนำมาก็คิดก็สามารถสานไปถึงเรื่องใหญ่ได้จะพบว่า คำพ่วงท้ายซึ่งมักได้ยินเสมอ ๆ ว่า "ไม่มากนักน้อย" หากใช้เป็นสร้อยประดับข้อความให้ไพเราะนุ่มนวลไม่ แต่มีความหมายลึกซึ้งมาก

ก่อนหน้าไปร่วมกิจกรรมสัมมนาเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ ผู้เขียนก็เพิ่งกลับจากไปศึกษาดูงานในประเทศจีนมาได้ไม่นาน ในช่วงที่จีนเปิดประเทศเรามีโอกาสไปเยี่ยมและดูงานมาแล้วประมาณ 5-6 ครั้ง ทำให้นึกถึงช่วงซึ่งยังปิดประเทศ ซึ่งในด้านยุทธศาสตร์ยังส่งคนเข้ามาก่อความภายในประเทศที่ยังเป็นมหาสมุทรอำนาจ แม้ในบ้านเราเองก็มีการขบวนการซึ่งเรียกว่า ผกค. ดังที่รู้ ๆ กันมาแล้ว

ผู้ซึ่งเข้าใจถึงคงไม่โทษเขาด้วยเหตุเพราะทุกอย่างมีสองด้าน และน่าจะเข้าใจว่าคามความจริงน่าจะเป็นเพราะไม่ต้องการให้กระแสถือผลเข้าไปเผยแพร่ภายในด้วย และระหว่างการปิดประเทศก็มีการฟื้นฟูรากฐานวัฒนธรรมอย่างจริงจัง

อย่างไรก็ตาม บนพื้นฐานสังคมน่าจะเข้าใจว่า ไม่มีอะไรร้อยเปอร์เซ็นต์ ดังนั้นต่อมาภายหลังถ้าจะมองที่สภาพความยากจนของประชากรก็คงยังพบว่ามีคนยากจนอยู่ไม่น้อย แต่เท่าที่สามารถอ่านจากสภาพต่าง ๆ ได้ค่อนข้างลึกซึ้งพอสมควรทำให้รู้สึกว่า สามารถยกระดับคนที่ยากจนขึ้นมาอยู่ในระดับกลาง ๆ อีกทั้งกระจายกว้างขวางมากขึ้น ดังจะพบว่า ไม่เพียงมีโรงแรมและร้านค้าในระดับสูงเพิ่มขึ้น แต่คนซึ่งเข้าไปใช้ประโยชน์จะเป็นคนของเขาเองอย่างเห็นได้ชัด ผิดกับประเทศที่ไม่อาจพัฒนาตนเองเช่นเรา ๆ ดังจะพบว่า คนซึ่งเข้าไปใช้ประโยชน์คือต่างชาติกับกลุ่มเศรษฐีโดยที่คนกลุ่มนี้หากเทียบกับประชากรทั้งหมดก็มีเพียงจำนวนไม่มากนัก

ในกรุงเทพฯ ก็มีถนนแยกช่องจรวดซึ่งในอดีตทำให้ให้รถจักรยานใช้เป็นส่วนใหญ่ หากว่ามีถนนกว้าง ๆ ไว้ให้รถจักรยานใช้ไม่คุ้มเนื่องจากปริมาณรถจักรยานมีมากมาย และจำนวนประชากรของจีนก็มากจนถึงต้องทำงานเหลื่อมเวลากันเป็นกลุ่ม ๆ ในช่วงซึ่งจีนเปิดประเทศไม่นานนัก ผู้เขียนไปในกลุ่มอิทธิกรบติมหาวิทาลัยไทยซึ่งช่วงนั้นยังไม่มีมหาวิทยาลัยเอกชนซึ่ง เขาก็ให้การต้อนรับอย่างดี

ในช่วงนั้น สำหรับรถยนต์เราก็เห็นแต่รถขนส่งมวลชนแบบรถบัส กับรถจักรยานจำนวนมากมายังตามท้องถนนตลอดเวลาคั้งแต่เช้ามีจนถึงห้าทุ่มสองยาม เขาจัดรถยนต์นั่งจำนวนหนึ่งให้คณะเรา พอนั่งผ่านไปตามท้องถนนโดยเฉพาะผ่านรถขนส่งมวลชนซึ่งมีคนทั้งนั่งและยืนโหนราว สังเกตเห็นค่อนข้างชัดว่า สายตาแทบทุกคู่จ้องในรถมองมายังเราเสมือนคนประหลาด ในครั้งนั้นพบว่าทั้งผู้หญิงผู้ชายแต่งตัวสี่เดียวกันหมด รูปแบบเครื่องแต่งตัวก็เหมือน ๆ กัน และร้านขายของก็ยังไม่มีการประดับจำหน่าย และยังทราบว่า การซื้อสินค้าโดยคนของเขาเองยังต้องใช้กุญแจคุ้มครอง ส่วนร้านขายของซึ่งกำหนดไว้บริการนักท่องเที่ยวต่างชาตินั้น คนในเข้าไปไม่ได้

นอกจากนั้นยังมีคนเล่าให้ฟังแบบที่เล่นที่จริง แต่ถ้ามองที่สภาพแวดล้อมก็น่าเชื่อได้ว่า หากคนของเขาไป-

ตระครวณบ้านเพื่อน ถ้ารู้สึกปวดท้องถ่ายยั้งต้องกลืนไว้โดยที่คิดว่าน่าจะเก็บกลับมาถ่ายที่บ้านตัวเองเพราะคิดว่า "เรื่องอะไรจะต้องเอาของดีไปให้คนอื่น" ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากยุคนั้น การเกษตรของจีนยังคงเน้นใช้ปุ๋ยมูลคนหรืออุจจาระ เขาพาเราไปดูงานตามสวนจะพบห้องส้วมชาวบ้านตั้งอยู่ริมคันคูซึ่งระบายน้ำเข้าไร่นาและสวนผัก เข้าไปชะโงกดูข้างในก็มองเห็นอุจจาระสด ๆ ลอยคูปอง ๆ ในช่วงนั้นแม้เดินทางผ่านเข้าไปใกล้สวนจะได้กลิ่นอุจจาระโชยมากับสายลมปรากฏอยู่ทั่ว ๆ ไป

ตัวเองเกิดคำถามขึ้นในใจว่า เหตุใดคนของเขาจึงไม่มีโรคระบาดทั้ง ๆ ที่จำนวนประชากรก็มากมาย ในที่สุดก็พบความจริงจากโต๊ะอาหารว่า คนจีนช่วงนั้นและช่วงที่ผ่านมาไม่รับประทานผักดิบ แต่อาหารทุกจานต้องสุกและนำมาบริโภคในขณะที่ร้อนจัดด้วย จึงเข้าใจความหมายจากมุมหนึ่งของวัฒนธรรมลึกซึ้งยิ่งขึ้นแม้จากสิ่งที่ยังมองเห็น ทำให้สรุปได้ในขั้นหนึ่งว่า "ทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตย่อมมีทั้งผูกและแก้ร่วมกัน คนจึงจะสืบทอดกันมาได้" ดังนั้นถ้าไปนำเอาเพียงสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาจากที่อื่น หากมาใช้ประโยชน์น่าจะเสี่ยงต่ออันตรายซึ่งเกิดขึ้นในมุกกลับ และอาจไม่สามารถแก้ไขอะไรได้นอกจากยอมรับกรรมด้านเดียวเท่านั้น

ถัดจากนั้นมาอีกประมาณ 1 ปีกว่า ๆ มาตามเต็งยิงเขา รองประธานรัฐสภาของจีนก็เดินทางมาเยือนประเทศไทย ผู้เขียนเป็นรัฐมนตรีเกษตรและมีโอกาสต้อนรับค่อนข้างใกล้ชิดในบางช่วง สิ่งที่เราสองคนคุย-แลกเปลี่ยนความคิดซึ่งกันและกัน มีผลทำให้ตนได้รับเชิญไปเยือนประเทศจีนอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งครั้งนั้นมุ่งไปศึกษาดูงานระบบการผลิตและพัฒนาการเกษตร จึงได้ขอให้นำเอาผู้บริหารการศึกษาเกษตรระดับอุดมศึกษาของสถาบันการศึกษาในประเทศไทยทั้งหมดไปด้วย ซึ่งก็ได้รับการเห็นชอบด้วยความเต็มใจ

ผู้เขียนรู้สึกว่าการไปครั้งที่สอง ตนได้พบกับการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ หลายอย่าง เช่นการไปครั้งแรกประชาชนยังใช้เงินไม่ได้แต่ครั้งนี้เริ่มใช้ได้ แต่ก็มีการคุมการใช้เงินเกินตัว ประการที่สองได้สังเกตเห็นว่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง-เกี่ยวกับการแต่งกายโดยเฉพาะสตรี แทนที่จะแต่งสีเดียวกันและรูปแบบเดียวกันเช่นในครั้งแรก แต่ครั้งนี้แม้ภายนอกจะใช้สีเดียวกันแต่ด้านในสวมสีต่าง ๆ ซ่อนไว้ โดยเฉพาะไปเที่ยว ณ ที่ต่าง ๆ เช่นตามสวนสาธารณะ พอไปถึงที่จะถอดชั้นนอกออก นอกจากนั้นยังนิยมถือกล้องถ่ายภาพ และตามเมืองต่าง ๆ ยังพบว่ามีร้านถ่ายรูป ซึ่งคุณภาพสตรีแต่งกายด้วยสีล้วนสวย ๆ เข้าใจว่าจะเป็ลลูกค้า ไว้ในตู้โชว์หน้าร้าน แสดงว่าเริ่มมีการผ่อนปรนให้ใช้เครื่องประดับ ใค้อิสระมากขึ้น

อนึ่ง จากการไปทั้งครั้งแรกและครั้งที่สองพบว่า มีสิ่งหนึ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนก็คือ ส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศในด้านอุตสาหกรรมเน้นที่สิ่งทอ โดยเฉพาะการทอผ้า กับอีกแนวหนึ่งเน้นที่เครื่องมือกลการ-เกษตรและการก่อสร้างบนพื้นฐานของเขาเอง เนื่องจากจีนเป็นประเทศใหญ่ มีประชากรมากและมีเสียแร่สำหรับใช้ในอุตสาหกรรมหนัก มีเครื่องมือวิจัยในด้านวิทยาศาสตร์ด้วย แม้ในช่วงนั้นยังค่อนข้างล้าหลังฝรั่ง แต่ที่น่าสนใจก็คือ อุตสาหกรรมของเขาอยู่บนพื้นฐานตัวเองอย่างเห็นได้ชัดเจน แม้อุตสาหกรรมซึ่งใช้ต้อนรับคณะเราก็ผลิต-ภายในประเทศ ส่วนกระบวนการผลิตทางการเกษตรคงเห็นได้ชัดเจนว่า มีลักษณะพึ่งตนเองที่รากฐาน และมี การผสมผสานกันเป็นกระบวนการค่อนข้างชัดเจน จนกระทั่งอาจกล่าวได้ว่า ส่วนสูญเสียมีน้อยที่สุด โดย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้ามองที่ชุมชนท้องถิ่น ในช่วงนั้นยังใช้ "คอมมูนเพื่อรองรับการแก้ปัญหา" ทำให้เข้าใจว่าก่อนหน้านั้น จีนคงได้รับผลกระทบจากการไหลบ่าของกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่น ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมาตั้งขึ้นวิฤกตหนัก ประกอบกับการที่จีนมีจำนวนประชากรมาก จึงเกิดการกระทบกันระหว่างสองชั่วรุ่นแรงถึงขั้นที่ไม่อาจเชื่อมโยงถึงซึ่งกันและกันต่อไปได้อีก

การไปในช่วงที่สองเท่าที่ได้กล่าวมาแล้วว่า นำเอาผู้บริหารการศึกษาเกษตรกลุ่มหนึ่งซึ่งจริง ๆ แล้วก็เป็นลูกศิษย์ผู้เขียนแทบทั้งหมดไปดูงานด้วย มีเรื่องน่าสนใจและถือเป็นข้อสังเกตประการหนึ่งซึ่งนำมาเล่าสู่กันฟังคือ

ระหว่างการเดินทางในช่วงท้าย ๆ ขณะที่พักผ่อนมีการคุยกันเองซึ่งผู้เขียนทราบภายหลังว่ามีการปรบรอกขึ้นในพวกเดียวกันว่า "ไม่เห็นมีอะไรน่าสนใจเลย" ทำให้น่าวิเคราะห์จนถึงขั้นต้องถามตัวเองว่า "การศึกษาในสายเกษตรของเรา ได้ทำอะไรไว้เป็นรากฐานแนวคิดบ้าง หรือว่ามองเห็นเพียงเทคโนโลยีซึ่งมีรูปแบบที่เน้นก้าวไปข้างหน้าด้านเดียวเท่านั้น"

ไม่เพียงแค่นั้น หลังจากกลับถึงกรุงเทพฯ ผู้เขียนได้เขียนบทความในเชิงบันทึกและวิจารณ์สิ่งซึ่งพบเห็นจากการไปศึกษาคูงานดังกล่าว ก็มีบางคนจากกลุ่มที่ร่วมเดินทางไปด้วยมาหาและกล่าวว่า "ขอฝังใจใหม่" บทความเรื่องนี้ นำลงพิมพ์ในหนังสือ "เพียงข้าวเมล็ดเดียว" ซึ่งบรรดาศิษย์จัดพิมพ์ให้ในโอกาสที่ผู้เขียนอายุครบ 60 ปี เมื่อ พ.ศ. 2525 และมีภาพถ่ายประกอบด้วย สะท้อนให้เห็นภาพการพัฒนาการเกษตรของจีนหลังจากเปิดประเทศได้ไม่นาน ซึ่งผู้ประสมการณ์จากการทำเกษตรบนพื้นฐานวัฒนธรรมของจีน แม้คนจีนซึ่งอพยพเข้ามาประกอบอาชีพการเกษตรในประเทศไทยระหว่างช่วงชีวิตผู้เขียนยังเป็นเด็กเล็ก ๆ ก็พบได้นั้น เขายังไม่ละทิ้งสิ่งเหล่านั้น แต่ก่อนที่จะลงความเห็นว่าเขายึดติดอยู่ตรงนั้นหรือเปล่า น่าจะติดตามดูกันต่อไป

จากพื้นฐานประสบการณ์ของผู้เขียน ถ้าจะให้สรุปในชั้นนี้คงขออนุญาตกล่าวว่า คนจีนมีโอกาสเรียนรู้เรื่องราวของเกษตรกรรมในระบอบที่ยั่งยืนมาแล้วอย่างลึกซึ้ง แม้ชนค่างดินจะนำเอาอิทธิพลเทคโนโลยีซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในค่างดินเข้าไปเผยแพร่ แต่ก็ไม้อาจครอบงำได้ง่ายนัก

หลังจากการไปสัมผัสครั้งที่สองแล้ว ผู้เขียนก็ทิ้งช่วงมานานไม่น้อยกว่า 10 ปีจึงมีโอกาสไปอีกครั้งหนึ่งเมื่อต้นปี พ.ศ. 2538 โดยที่มีบริษัทในเครือธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) มาเชิญไปศึกษาความเป็นไปได้ในการสนับสนุนการลงทุนระหว่างไทยกับจีนเพื่อผลิตไม้คอกไม้ประดับสำหรับตลาดภายในประเทศของจีนเอง ซึ่งการไปครั้งนี้มีโอกาสพบเห็นการเปลี่ยนแปลงที่น่านำมาคิดหลายสิ่งหลายอย่าง

คงได้กล่าวไว้แล้วว่า การไปครั้งแรกพบว่า จีนควบคุมไม่ให้ประชาชนใช้เครื่องประดับต่าง ๆ แม้กระทั่งการใช้เงินซื้อของ เมื่อไปครั้งที่สองช่วงห่างกับครั้งแรกไม่เกิน 2 ปี สามารถใช้เงินได้แต่ยังต้องมีอุปถัมภ์ และการแต่งกายก็ยังถูกกำหนดให้ใช้สีเดียวกันหมด แต่ช่วงซึ่งพบในครั้งที่สอง มีการผ่อนคลายนลงบ้างเล็กน้อยอย่างไรก็ตาม ในสองช่วง โรงแรมใหญ่ ๆ ที่ทันสมัยก็ยังมีไม่กี่แห่งและผู้ที่จะเข้าพักส่วนใหญ่ก็เป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติและแขกรับเชิญของรัฐบาล ส่วนคนทั่วไปก็ยังถูกกักกันไม่ให้เข้ามาสัมผัสพูดคุยกับแขกจากต่างดิน

มาถึงช่วงนี้ ได้พบกับประเด็นสำคัญ ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการแก้ไขข้อหาที่พื้นฐาน สิ่งแรกที่ขอนำมากล่าวก็คือการที่มีโรงแรมขนาดใหญ่เกิดขึ้นและกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไป อีกหนึ่งยังมีการก่อสร้างกว้างขวางออกไปอีก แต่ภาพของคนซึ่งเข้าไปพักแทนที่จะเป็นคนต่างชาติกลับเป็นคนในประเทศเป็นส่วนใหญ่อย่างเห็นได้ชัด แม้อาหารการกินไม่เพียงตามห้องอาหารในโรงแรมแม้ร้านอาหารทั่วไปก็พบกับภาพของลูกค้ำซึ่งเป็นจีนในประเทศ

อาหารการกินซึ่งในยุคก่อน ๆ เคยถูกจำกัดเพราะคนในประเทศตกอยู่ในสภาพอดอยาก มาถึงปัจจุบันจะพบว่าเปลี่ยนมาอยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์พอสมควร เมื่อสอบถามหาข้อมูลก็ได้รับการชี้แจงว่า "ขณะนี้รัฐบาลจีนมีนโยบายให้ความสำคัญแก่การท่องเที่ยวและภาคที่พบเห็นช่วยให้มีความคิดว่า เป็นการส่งเสริมคนในประเทศให้ท่องเที่ยวเพื่อหวังเพิ่มทุนความรู้และเกิดความคิดใหม่ ๆ มากกว่าเน้นการหาเงินเข้าประเทศหรืออีกนัยหนึ่งก็คือ "การลงทุนพัฒนาคนพื้นฐาน เพื่อหวังการกระจายรายได้อย่างมีรากฐานจริง" โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "เน้นการท่องเที่ยวภายในประเทศเพื่อหวังสร้างจิตสำนึกให้คนในชาติ และสนับสนุนการท่องเที่ยวให้คนของคนออกไปต่างประเทศเพื่อหวังให้กลับมาสร้างฐานการศึกษามาซึ่งจะนำไปสู่การค้า อีกหนึ่งอวัจนความรู้สึกล้มไม่ให้เห็นคนตกอยู่ในความประมาท"

ขณะที่มีการพัฒนาแม้มองในด้านวัตถุซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างเร็ว แต่ด้านมองให้ลึกจะพบว่า เครื่อง-

มือหนักและเครื่องมือวิทยาศาสตร์ที่นำมาใช้ส่วนใหญ่ผลิตในประเทศ และเชื่อมั่นว่าคงไม่ใช่ระบบการผลิตซึ่งมีชนต่างชาติเข้าไปถือครองอิทธิพลอยู่ได้พื้นฐาน การที่กล่าวเช่นนั้นน่าจะเป็นเพราะเห็นมาตั้งแต่ช่วงซึ่งจีนเปิดประเทศใหม่ ๆ ว่ามีการสร้างพื้นฐานตรงนี้ไว้ชัดเจนพอสมควรแล้ว ทำให้รู้สึกว่าการเชิญต่างชาติเข้าไปร่วมลงทุนในช่วงหลัง ๆ น่าจะมีผลเพียงส่งเสริมให้ฐานของตัวเองสามารถทำหน้าที่ก้าวไกลต่อไปอีก"

บางคนอาจกล่าวแย้งว่า"คนยากคนจนในจีนก็ยังมีอยู่ไม่น้อย" ซึ่งเรื่องนี้คงต้องยอมรับว่าเป็นความจริง แต่บุคคลผู้ซึ่งไม่ยึดติดจนเกินไปและสามารถเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานความหลากหลายย่อมเห็นได้เองว่า"ไม่มีสิ่งใดในปรากฏการณ์ที่สะท้อนออกมาในลักษณะร้อยเปอร์เซ็นต์" จึงควรมองที่ภาพรวมว่าด้านไหนมีน้ำหนักมากกว่ากัน เพราะด้านที่น้ำหนักมากกว่าย่อมมีอิทธิพลเหนือกว่าในการกำหนดวิถีการเปลี่ยนแปลง

ถ้ามองย้อนกระแสกลับไปยังผู้ซึ่งนำมาอ้างอิงอาจทำให้เข้าใจได้ว่า กำลังเกรงไปว่าไทยซึ่งขณะนี้เปรียบกับจีนในยุคก่อนเปิดประเทศแม้ว่าก็สูญไปอย่างไม้อาจด้านกระแสเก่าได้ จริง ๆ แล้วเมื่อเวลาผ่านไปทำให้เห็นว่าเงินเองก็คงไม่ยากเปิดประเทศแต่ในช่วงนั้นความจำเป็นบังคับให้ต้องกระทำ และเมื่อมั่นใจพอสมควรว่ารากฐานความเป็นตัวของตัวเองได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาถึงระดับหนึ่ง ทำให้คนระดับล่างส่วนหนึ่งสามารถยกระดับขึ้นมาให้มองเห็นได้ชัดพอสมควรแล้ว จึงทวนกลับมาสู่ระบบเปิดอีกครั้งหนึ่ง แต่ถึงช่วงนี้ก็ยังไม่เต็มพื้นที่

ในด้านการเกษตรหากออกไปสัมผัสกับชนบท แม้อาคารที่พักอาศัยของเกษตรกร หากเทียบกับช่วงซึ่งเปิดประเทศใหม่ ๆ จะพบว่า มีสภาพที่แข็งแรงมั่นคงกว่าเก่าอย่างเห็นได้ชัด กลิ่นอุจจาระซึ่งเคยใช้ทำปุ๋ยและกระจายอยู่ในบรรยากาศทั่วไปก็จะลดลงไปมาก แต่ระบบสัวรวมยังคงมีการใช้กันอยู่ ทำให้คนไทยซึ่งมักมองที่สภาพเฉพาะหน้า และถูกหล่อหลอมให้มุ่งไปเพียวหาความสำเร็จกับสิ่งใหม่ ๆ ด้านนี้ย่อมกลับมามั่น โดยที่"ไม่ใ้คิดมองให้ลึกถึงรากฐาน และมองที่วิถีการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีอนาคตเป็นเป้าหมาย" ถ้ามองเห็นได้อาจรู้สึกได้ว่า ในอนาคต สิ่งซึ่งเราถูกดูและรังเกียจเขาในขณะนี้ เขาอาจก้าวหน้าไปไกลกว่าเราก็ได้

ในบริเวณชุมชนเกษตรกรก็ยังคงมีเศษพืชและกิ่งไม้แห้ง ๆ เก็บกองไว้ทั่ว ๆ ไป ทำให้นึกถึงช่วงก่อน ๆ ซึ่งเคยได้ยินมาในสมัยที่ยังเป็นเด็กและพบกับภาพคนจีนอพยพหนีความอดอยากมาประเทศไทยว่า หาดินไม้ไผ่ได้ยากแม้ช่วงใกล้ฤดูหนาวก็ต้องเก็บรวบรวมใบไม้ซึ่งมีอยู่น้อยและร่วงหล่นอยู่บนพื้นดินมากองไว้ใกล้ ๆ บ้านเพื่อใช้ทำเชื้อเพลิง

ซึ่งในปัจจุบันเราจะพบเห็นคันไม่รุ่มรื่น แม้สองข้างถนนหลายสายจะมีคันไม่ใหญ่ ๆ ตามไร่นาจะเต็มไปด้วยคันไม่ผลเช่นลิ้นจี่และส้ม บนภูเขาซึ่งครั้งที่เข้าไปใหม่ ๆ หลายแห่งยังหัวโล้นและหลายแห่งยังมีคันไม่ซึ่งปลูกได้ไม่นาน ขณะอยู่ในสภาพที่เขียวฉ่ำ โดยเฉพาะในภาคใต้ซึ่งใกล้เส้นศูนย์สูตรหรือเขตร้อนมากกว่า ทำให้รู้สึกว่าจีนมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมซึ่งค่อนข้างระมัดระวังมากขึ้น แม้ด้านนอกจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแต่จากบทเรียนเท่าที่มีมาแล้ว คงนึกถึงความสำคัญของรากฐานตัวเองมากขึ้น

พื้นที่ในไร่นาซึ่งอ่านจากประสบการณ์ ทำให้รู้สึกว่ายังมีความชุ่มฉ่ำอยู่ภายในเนื้อดินไม่น้อย การใช้แรงงานสัตว์ยังคงกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปแม้ถนนซึ่งผ่านไร่นาเข้าไปในหลาย ๆ แห่งจะมีผิวจราจรจัดอยู่ในเกณฑ์ดีมากคือ ราคายางเรียบเพื่อสะดวกแก่การขนส่งผลิตผลการเกษตรผ่านหมู่บ้านอย่างกว้างขวาง

ครั้งหนึ่งเคยพบกับภาพของการควบคุมไม่ให้คนทั่วไปใช้เครื่องประดับ มาถึงบัดนี้เรากลับได้พบกับเครื่องประดับซึ่งมีร้านจำหน่ายทั่ว ๆ ไป เช่นร้านขายทองและสร้อยไข่มุก โดยเฉพาะในด้านการเกษตรปรากฏว่ามีการผลิตและจำหน่ายดอกไม้กันอย่างน่าสนใจ ผู้เขียนมีโอกาสไปชมตลาดจำหน่ายดอกไม้ซึ่งส่วนใหญ่กระทำในราคาขายส่งใกล้ ๆ เมืองกวางเจา โดยที่ตลาดนี้คิดตั้งแต่ช่วงสี่สาม พอสว่างก็เริ่มวาย มีดอกไม้บานาชนิด ทั้งที่ปลูกในประเทศและที่สั่งมาจากต่างประเทศโดยมีบางส่วนมาจากเนเธอร์แลนด์ รวมทั้งดอกไม้กล้วยไม้จากประเทศไทยด้วย

ตลาดที่วาน้อยริมถนนและยังเลยลึกเข้าไปในซอยซึ่งอยู่ระหว่างช่วงนั้นด้วย รวมระยะทางยาวกว่า 1 กม. สังเกตเห็นว่า ลูกค้าที่มาซื้อดอกไม้ส่วนใหญ่ซื้อไปปริมาณชนิดละมาก ๆ สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ ภาพที่พบเห็นชัดกับค่านิยมซึ่งหลายต่อหลายคนในเมืองไทยมีมาก่อน โดยมองว่าคนซึ่งซื้อดอกไม้จะต้องนั่งรถแท็กซี่แต่การขนส่งดอกไม้ก็จะต้องใช้รถติดเครื่องปรับอากาศ แต่การติดตลาดดอกไม้ก่อนสว่างก็ไม่ทำให้อากาศร้อนจัด และคนที่เป็นลูกค้าของตลาดคนส่วนใหญ่จะนำไปใส่ร้านค้าย่อย หลังจากซื้อแล้วก็นำมามัดติดท้ายรถจักรยาน บ้างก็ใส่รถสามล้อเครื่อง วิ่งเข้าไปในเมืองกันเป็นแถวยาวเหยียด

หลังจากนั้น เราตามไปดูกันจนถึงร้านจำหน่ายดอกไม้และพบว่า มีการจัดร้านจำหน่ายไว้ในที่รวมกันเป็น - แห่ง ๆ ภายในเมือง ซึ่งสองข้างถนนแทบทั้งบล็อกเต็มไปด้วยร้านขายดอกไม้ และมีการจัดกระเช้ารวมถึงจัดแจกันและบริการมัดช่อดอกไม้ ซึ่งตั้งโต๊ะทำกันหน้าร้านอย่างเปิดเผย ทำให้ผู้ซึ่งผ่านไปมาบนทางเท้าหากสนใจ มีโอกาสหยุดดูได้ด้วย

เราได้ทราบว่าที่เมืองคุณมิ่งมีการปลูกดอกไม้ซึ่งเรามักเรียกกันว่า "ดอกไม้เมืองหนาว" กันมาก และส่งไปจำหน่ายยังเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะเมืองขนาดกลางและใหญ่ ๆ เช่น กวางเจา ปักกิ่ง เชียงไฮ้ รวมถึงเมืองซึ่งรัฐบาลมีนโยบายและแผนลงทุนพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเน้นคนในประเทศของเขาเองอย่างเห็นได้ชัด ดังเช่นผลซึ่งเห็นได้ชัดจากประเทศญี่ปุ่น หากไม่มองอย่างคั่นเข็นน่าจะรู้ว่า "การพัฒนาประเทศไปสู่ความสำเร็จ หากไม่มองที่เงินไม่ หากควรมองที่คนและเน้นที่การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก" การกระจายรายได้จึงน่าจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปิดรากฐานความคิดคนทั่วไป แทนที่จะกระจายรูปวัตถุจากในเมืองออกไปสู่ชนบทดังเช่นที่ผู้บริหารประเทศของไทยมักสะท้อนภาพออกมาให้เห็นเป็นช่วง ๆ

ในที่สุดเราก็ตามไปดูของจริงที่คนมิ่ง โดยนั่งรถออกจากเมืองผ่านดงต้นไม้ผล เช่น ฝรั่ง พลัม ท้อและบ๊วยไปตามถนนราดยางอย่างดีและมีต้นไม้ปลูกไว้สองข้างทางจนเติบโตใหญ่ทำให้แลดูร่มรื่น ประมาณ 20 กว่ากิโลเมตรก็ไปถึงหมู่บ้านซึ่งปลูกดอกไม้กันทั้งหมู่บ้าน และพบว่าแรงงานในครอบครัวออกมาทำกันคนละมือละไม้อย่างขมัก-เขม้นนำประทับใจเก็บมาคิดวิเคราะห์หาเหตุผล และผู้เขียนได้ถ่ายวีดิโอนำมาเผยแพร่ทาง "รายการศาลาริมสวน" พร้อมทั้งแทรกแง่คิดซึ่งเป็นหลักสำคัญ ๆ ในการพัฒนาคนไว้ด้วย

อนึ่ง จากถนนราดยางเข้าไปจนกระทั่งถึงถนนซอยสู่หมู่บ้านซึ่งรอนำเราวิ่งผ่านมาหลายกิโลเมตร จะมองเห็นโรงเรือนในลักษณะกระโจมพลาสติกคลุมเต็มไปทั้งทุ่ง ในที่สุดก็ไปหยุดลง ณ "ตลาดกลาง" ของหมู่บ้านแห่งนั้น "อีกครั้งหนึ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกทวนกระแสกับแนวความคิดความเชื่อเก่า ๆ ของคนไทยจำนวนมากซึ่งเชื่อกันว่า การปลูกดอกไม้กัน คนระดับล่าง ๆ ทำไม่ได้เพราะไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกราคาแพง ๆ ซึ่งต้องลงทุนสูง และขาดความรู้ในด้านเทคนิคสมัยใหม่ถึง เช่นที่ชอบนำมาอ้างกันในลักษณะโฆษณาชวนเชื่อ"

ภาพซึ่งมองเห็นในช่วงนั้นถ้ามองที่ดอกไม้จะพบว่า มีกุหลาบ คาร์เนชั่น และอื่น ๆ สีสดสวยและมีหลากหลายอยู่ในตลาดซึ่งสร้างขึ้นด้วยรูปแบบที่ เรียบง่ายและใช้เป็นศูนย์รวมการค้าจำหน่ายดอกไม้จากสมาชิกในหมู่บ้าน ถ้ามองออกไปนอกชายคาด้านข้างซึ่งมีลานดินกว้างพอสมควรจะพบกับภาพชาวบ้านชนดอกไม้มาเป็นมัด ๆ นำมาวางลงบนพื้นตามจุดต่าง ๆ บ้างก็ลงมือแยกเป็นพวก ๆ ตามชนิดและขนาดก่อนที่จะเข้าไปวางในตลาด

จากลานดังกล่าวพบว่า มีถนนเชื่อมโยงไปยังหมู่บ้านซึ่งเป็นที่พักของครอบครัวเกษตรกรโดยทำเป็นตึกแถวสองชั้นเรียงเป็นแถว ๆ ระหว่างแถวมีถนนพอให้รถบรรทุกขนาดกลางสัญจรไปมาได้สะดวก เมื่อเดินผ่านเข้าไปในหมู่บ้านยังพบกับคนเป็นกลุ่ม ๆ ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง กำลังขมักเขม้นทำงานมัดดอกไม้กันบนพื้นดินตามริมถนน และบนพื้นที่ร่มทางเท้าหน้าบ้าน

ทวนกลับมาดูที่บริเวณหน้าตลาดซึ่งมีถนนซอยออกไปสู่ถนนใหญ่ เราได้พบรถเทียมม้าจอดเรียงรายอยู่ริมถนน

เพื่อมารับจ้าง และบ้างก็กำลังลาเตียงคอกไม้ออกมาจากตลาด และยังทราบดีว่ารถม้าเหล่านี้ใช้งานเลนกประสงค์ กระทั่งใช้เป็นพาหนะรับจ้างขนส่งคน คิมทางด้วย

จากประสบการณ์ของผู้เขียน เมื่อสังเกตคุณลักษณะของคนที่อยู่ในสวน เมื่อนำมาประกอบกับคำตอบซึ่งได้รับจากชาวบ้านทำให้เชื่อได้ว่า "ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี" แม้อ่านจากสีและลักษณะอันเป็นธรรมชาติของคนก็พบว่า "เนื้อคนมีสีเข้มดำด้วยอันทรียวัตถุ" และในบริเวณใกล้เคียงพบว่ามีการนำเอาเศษพืชมาหมักไว้เป็นกอง ๆ เพื่อใช้กลับคืนลงสู่พื้นดินโดยตรง บางส่วนนำไปผ่านการย่อยของหมูและเป็ดไก่แล้วจึงนำมาใช้ และคาดว่าอาจมีส่วนซึ่งผ่านระบบการย่อยโดยคนแล้วรวมอยู่ด้วย แต่ไม่ส่งกลิ่นกระจายเช่นยุคก่อน ๆ ทำให้อ่านได้ว่า "น่าจะมีการปรับระบบรวมของการผลิตเชื่อมโยงไปถึงการใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่ายิ่งขึ้น แต่ก็ยังไม่ทิ้งรากฐานท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด"

ภาพที่กล่าวแล้วทั้งหมด หากนำมาประกอบกันกับข้อมูลซึ่งพบเห็นมาในช่วงแรก ๆ ทำให้มองเห็นค่อนข้างชัดเจนถึงขั้นตอนของการพัฒนาจากอดีตที่ทำให้ปัจจุบันมีความเป็นไปได้ค่อนข้างสูง เริ่มต้นจากครึ่งหนึ่งเงินเคยใช้ระบบคอมมูนูปรับฐานการจัดการชุมชนมาก่อน แล้วปรับเปลี่ยนมาเป็นระบบสหกรณ์หมู่บ้าน แต่ระบบเหล่านี้จะได้ผลจริงจังคงต้องได้ผู้นำซึ่งมีอุดมการณ์ มีความจริงใจและเสียสละ หากมองที่ประเด็นนี้ น่าจะเห็นได้ว่า โอกาสที่ได้คนที่มีความรับผิดชอบดังกล่าว มีเหตุและผลสืบเนื่องมาจากการเกิดสงครามกลางเมืองจนกระทั่งเงินต้องแยกตัวเองออกเป็นสองฝ่าย และน่าจะมีส่วนที่สามซึ่งหนีเอาตัวรอด

หวนกลับมาพิจารณาที่นักวิชาการเกษตรของไทย ส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจเรื่องการจัดการทรัพยากรมนุษย์ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จหรือความสูญเสีย คงเน้นอยู่ที่การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์และเทคโนโลยี รวมถึงการขายได้ เงินร่ำรวย และมุ่งไปสนับสนุนปัจเจกชนอย่างเห็นได้ชัด โดยที่หารู้ไม่ว่าคนกำลังเป็นส่วนหนึ่งซึ่งร่วมกระแสนการเปลี่ยนแปลงที่กำหนดให้สังคมทำลายตัวเองอย่างเห็นได้ชัด จนถึงขั้นทุกขณะ หรืออาจกล่าวได้ว่าเราเป็นประเทศหนึ่งซึ่งกำลังตามหลังกระแสของเงินไปสู่วิถีชีวิตโดยที่เงินได้ผ่านพ้นไปแล้ว คงเหลืออยู่แต่ประสบการณ์เพื่อนำมาใช้เป็นบทเรียนเพื่อเริ่มต้นใหม่อีกวัฏจักรหนึ่ง

แม้ในเรื่องระบบการผลิตและบริโภคผัก ซึ่งแต่ก่อนเคยบริโภคเฉพาะผักที่สุกแล้วและนิยมรับประทานขณะที่ยังร้อนจัดเท่านั้น มาถึงช่วงนี้ยังพบว่าตามร้านอาหารมีบางจานซึ่งให้บริการผักสดและคิมด้วย แสดงให้เห็นว่า ภายในระบบนับตั้งแต่การผลิตไปจนถึงบริโภค มีการปรับเปลี่ยนกลไกเพื่อป้องกันเชื้อโรคมิให้เกิดพิษภัยแก่คนผู้บริโภคเกิดขึ้นแล้ว

เมื่อหันมาพิจารณาเรื่องการจราจรในเมืองต่าง ๆ ทั้งเล็กและใหญ่ เราจะพบกับภาพซึ่งเรียกได้ว่า "มีการผสมผสานกันอย่างมีชีวิตชีวา" สำหรับช่วงหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยที่อดีตเคยมีเพียงรถจักรยาน วิ่งกันแทบเต็มถนน กับรถขนส่งมวลชนจำนวนหนึ่ง มาถึงขั้นนี้มีทั้งรถจักรยาน รถยนต์นั่งและรถแท็กซี่ กับรถส่วนงานถึงส่วนบุคคลวิ่งร่วมกันในลักษณะที่อาศัยอาศัยร่วมกับการใช้รถใช้ถนน จนกระทั่งทำให้บางคนที่ขาดประสบการณ์รู้สึก เหมือนว่ามีการใช้รถใช้ถนนกันอย่างปราศจากกฎระเบียบ ซึ่งคนคิดเองที่ขาดการอุทิศคิดว่า "เหตุใดอุบัติเหตุจึงมีไม่มากเท่าที่ควรที่จะเกิดขึ้น" และถ้าเป็นคนมีนิสัยทบทวน อีกทั้งรู้จักเอาใจ เขาใส่ใจเรา เห็นเองว่า "นั่นคือสิ่งซึ่งพัฒนาขึ้นมาอย่างเป็นธรรมชาติบนพื้นฐานตัวเอง" แทนการยึดติดอยู่เพียงกฎระเบียบแล้ว คำนึงถึงใจคำนึงใจก่อน

หากหันมาพิจารณาบรรยากาศในบ้านเมืองเราเอง แม้เพียงจากอดีตซึ่งไม่นานนัก แทนที่จะมีปริมาณรถยนต์เพิ่มขึ้นตามเหตุและผลแต่สามารถรักษาบรรยากาศของการผสมกลมกลืนกันไว้ได้ กลับหันมานิยมรถยนต์จนและทั้งรถจักรยาน จนกระทั่งทำให้คนระดับรอง ๆ ลงมาต้องได้รับความเดือดร้อนเพราะมีหนี้สินล้นพ้นตัว ลามไปจนถึงภาวะช้อรหารภรรยาบังหลวงและหลอกหลวงสังคมแพร่หลายยิ่งขึ้น แม้มองเพียงพื้นถนนก็พบว่าแทบไม่มีที่ให้รถวิ่งอีกแล้ว ยิ่งเพิ่มทางด่วนและไม่ว่ารถติดหรือรถล้นฟ้า จริง ๆ แล้วก็คือการนำเอาภาษีจากรากหญ้าไปเลี้ยงพัน-

ฐานด้านเทคโนโลยีซึ่งอยู่ในอุ้งอิทธิพลชนต่างชาติ

หวนกลับไปพิจารณาคนในเมืองจีนโดยเฉพาะด้านที่มีพื้นฐานอยู่ในชนบท ดำมองที่ปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต เริ่มจากอาหารและเครื่องแต่งกายจะพบว่า ปัจจุบันมีอิสระและเป็นตัวของตัวเองอย่างเห็นได้ชัดเจน ผิดกับช่วงซึ่งพบเห็นมาก่อนเมื่อครั้งเปิดประเทศใหม่ ๆ เนื่องจากปัจจุบันมีร้านอาหารดี ๆ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางแม้ในโรงแรมชั้นหนึ่งส่วนใหญ่ลูกค้าคือคนจีนแทบทั้งนั้น การแต่งกายเท่าที่พบเห็นทั่ว ๆ ไปนับว่าอยู่ในสภาพที่ดี ดังจะพบเห็นตามท้องถนนซึ่งมีคนแต่งกายชุดสากลธรรมดาจกักรยาน ส่วนสตรีก็มีสีล้นหลากหลายหรืออาจกล่าวได้ว่า "ผลจากการพัฒนาเท่าที่เป็นมาแล้วด้านหนึ่งช่วยเสริมสร้างรากฐานท้องถิ่นให้มั่นคงยิ่งขึ้น กับอีกด้านหนึ่งก็มีการกระจายรายได้โดยที่คนส่วนใหญ่ไม่ต้องตกเป็นทาสคนต่างชาติ"

มาถึงช่วงหลัง ๆ ซึ่งจีนมีนโยบายส่งเสริมให้ต่างชาติเข้าไปร่วมลงทุนในประเทศ หากมองที่ข้อตกลงสิ่งซึ่งน่าจะถือเป็นหลักสำคัญของความต้องการก็คือ ประสงค์จะให้คนในประเทศในส่วนที่ยังยากจนได้มีงานทำ ในประเด็นนี้ถ้ามองเผิน ๆ เสมือนนำเอาคนในประเทศไปเป็นทาสต่างชาติ แต่ถ้ามองได้ลึกและมองที่โครงสร้างกับระบบน่าจะเห็นอีกด้านหนึ่ง ในเมื่อมั่นใจว่าคนส่วนใหญ่ได้รับการพัฒนารากฐานให้มั่นคงได้แล้ว คนส่วนน้อยแม้ชีวิตจะต้องตกเป็นทาสก็คงเป็นไปเพียงช่วงหนึ่งเท่านั้น

อนึ่ง ประสพการณ์บนพื้นฐานงานเกษตรของจีนเท่าที่ผ่านระบบเกษตรกรรมทางเลือกมาแล้วอย่างลึกซึ้ง แม้บางส่วนของอพยพเข้ามาสู่แผ่นดินไทยตั้งแต่จีนยังคงอยู่ในสภาพปัญหาซึ่งยากลำบาก เมื่อผ่านมาถึงช่วงนี้ช่วยให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า "บทบาทการเกษตรของสังคมพื้นฐานธรรมชาติเช่นนี้ ถือเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งมีความหมายลึกซึ้งยิ่งกว่าการมองเพียงแค่ว่าเป็นงานอาชีพ" การรักษารากฐานการเกษตรที่ลึกซึ้งไว้ได้ ย่อมมีเหตุมีผลช่วยให้ประเทศสามารถก้าวหน้ามาได้อย่างมั่นคง ไม่ว่าจะมีความทุกข์ซึ่งอาจทำให้หลายคนรู้สึกได้ว่าเลวร้ายแค่ไหนเกิดขึ้นเป็นช่วง ๆ

ซึ่งแน่นอนที่สุด การหวนกลับไปฟื้นฟูท้องถิ่นร่วมกระแสนกับการฟื้นฟูรากฐานวัฒนธรรมของคนในชาติ รวมถึงการป้องกันอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่างถิ่น เพื่อหวังให้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างลึกซึ้ง ย่อมขัดผลประโยชน์ของประเทศซึ่งเคยเป็นมหาอำนาจโดยปริยาย เราจึงไม่แปลกใจในเมื่อช่วงหลัง ๆ พบกับความจริงว่า จีนกับประเทศมหาอำนาจกลุ่มเก่ามีความขัดแย้งกันในด้านการค้าเกิดขึ้นเป็นช่วง ๆ ซึ่งประเด็นนี้คาดคิดตามจับตามองต่อไปเป็นอย่างยิ่ง

สรุปอีกครั้งหนึ่งว่า เท่าที่เวลาผ่านพ้นมาแล้วหวนกลับไปพิจารณาผู้คิดทำให้รู้สึกว่า การที่จีนต้องปิดประเทศและประกาศตัวเองเป็นคอมมิวนิสต์ แม้จะให้คำอธิบายจากทฤษฎีสังคมนิยมแต่เหตุการณ์บางอย่างก็สะท้อนให้เห็นว่า จีนมีพื้นฐานความเป็นตัวของตัวเองค่อนข้างสูง และการเปิดประเทศอีกครั้งหนึ่งรวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนให้เห็นน่าจะอ่านได้ว่า จีนไม่ได้ยึดติดอยู่กับระบอบคอมมิวนิสต์ หากทำไปเพราะความจำเป็นบังคับโดยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการอยู่รอด ทำให้รู้สึกว่าไม่ว่าจะเป็นอย่างไร แท้จริงแล้วน่าจะถือเป็นความจริงบนพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเท่านั้น ซึ่งชาติใดภาษาใดก็ตามรวมถึงไทยซึ่งปัจจุบันมีบรรยากาศคล้ายกันกับช่วงที่จีนกำลังก้าวเข้าสู่ปัญหา ในเมื่อปากก็กำลังใกล้จะหมด คนระดับกลางถึงระดับล่างกำลังเผชิญกับความยากลำบากเพิ่มขึ้น และคนในกลุ่มซึ่งถืออิทธิพลอำนาจชาติความเป็นตัวของตัวเองลึกซึ้งยิ่งขึ้น

แต่เราก็คงลอกเลียนแบบจีนไม่ได้ในเมื่อพื้นฐานแต่ละแห่งแต่ละกลุ่มไม่เหมือนกัน คงต้องรอดูต่อไปว่าในที่สุดอะไรจะเกิดขึ้นและปรากฏผลเป็นอย่างไร แม้ในปัจจุบันมีคนกลุ่มหนึ่งเริ่มงานเกษตรทางเลือกไว้ เมื่อมีผลงานปรากฏกว้างขวางมากขึ้น ย่อมมีอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลวัตถุนิยมมากกว่าก้าวเข้ามาจกฉวยโอกาสนำไปแสวงประโยชน์ใส่ตน ซึ่งเรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นกับทุกเรื่องและเป็นมาแล้วครั้งแล้วครั้งเล่า จนกว่าจะถึงจุดอันเป็นที่สุด.